

ЕКСПЕРТНА ОЦІНКА ОСОБЛИВОСТЕЙ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ХВИЛИНИ МОВЧАННЯ (ВШАНУВАННЯ) У ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ КИЄВА СТАНОМ НА КІНЕЦЬ ЧЕТВЕРТОГО РОКУ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

Косова А. В.

практичний психолог II кваліфікаційної категорії
Дошкільного навчального закладу №655
Управління освіти Дніпровської районної в місті Києві державної адміністрації

Краєва О. А.

кандидат психологічних наук,
незалежний дослідник,
практичний психолог I кваліфікаційної категорії
ORCID ID: 0000-0001-9681-9966

Статтю присвячено вивченню стану імплементації вихователями хвилини мовчання (вшанування) у закладах дошкільної освіти Києва станом на кінець четвертого року повномасштабної війни. Дослідження базується на засадах авторського опитувальника, охоплює вивчення міри ефективності запровадження хвилини вшанування та труднощів із якими стикаються фахівці. порушено питання впливу віку дошкільників на розуміння сенсу проведення хвилини вшанування та психологічної здатності її витримувати. Описано поведінкові реакції, особливості емоційного стану дітей під час імплементації її повернення до навчальної та/або ігрової діяльності. окрему увагу приділено оголошенню та завершенню вихователями хвилини вшанування за допомогою «своєрідної ритуалізації». Констатовано три тенденції оголошення хвилини вшанування: перша – своєчасне попередження з метою психологічної підготовки дошкільників, надання інструкцій дії, додаткове пояснення сенсу; друга – уникнення попередження, збирання дітей для проведення; третя – за допомогою зовнішнього стимулу (спеціального вербального сигналу чи оголошення про початок (гучномовець, звук на телефоні, будильник)). виявлено, що дошкільникам раннього, молодшого та середнього віку порівняно не лише з більш зрілими в психологічному сенсі старшими дітьми, але й тими, хто має рідних військових та/або ж тими, хто має досвід переживання втрати члена родини, складно зрозуміти сенс хвилини вшанування та витримувати її, що ще раз підкреслює важливість врахування вікових психологічних особливостей під час запровадження подібного роду заходів, які безперечно мають сакральний характер. Наголошено на переорієнтації сенсових аспектів попередньо уживаної назви «хвилина мовчання» на більш дотичну назву «хвилина вшанування», що включає в себе психологічно інтимну дію, спрямовану на вшанування пам'яті Героїв російсько-української війни.

Ключові слова: дошкільний вік, експертна оцінка, ідентичність дошкільника, імплементація хвилини мовчання (вшанування), ранній вік, хвилина вшанування (ХВ), хвилина мовчання (ХМ).

Kosova A. V., Kraieva O. A. Expert Evaluation of the Peculiarities of Implementing a Minute of Silence (Commemoration) in Preschool Education Institutions of Kyiv as of the End of the Fourth Year of the Full-Scale War

The article is devoted to the study of the state of implementation of the minute of silence (commemoration) by educators in preschool education institutions of Kyiv as of the end of the fourth year of the full-scale war. The research is based on the principles of an author-designed questionnaire and includes an examination of the effectiveness of introducing the minute of commemoration as well as the difficulties faced by specialists. The issue of the influence of preschool children's age on understanding the meaning of holding a minute of commemoration and their psychological ability to endure it is raised. Behavioral reactions and features of children's emotional state during the implementation of the minute and the return to educational and/or play activities are described. Particular attention is paid to the announcement and completion of the minute of commemoration by educators through "a unique ritualization."

Three tendencies in announcing the minute of commemoration have been identified: the first one is a timely advance notice aimed at psychological preparation of preschoolers, providing instructions for actions, and additional explanation of the meaning; the second tendency is an avoidance of advance notice, with

children being gathered directly for the procedure; the third one is through an external stimulus (a special verbal signal or an announcement of the beginning via loudspeaker, phone sound, alarm, etc.). It has been found that preschoolers in the early, younger, and middle age group compared not only to older children who are more psychologically mature but also to those who have family members in the military and/or those who have experienced the loss of a family member find it more difficult to understand the significance of a moment of remembrance and to sustain it, which once again underscores the importance of taking age-related psychological characteristics into account when implementing such events, which undoubtedly have a sacred nature. Emphasis was placed on reorienting the semantic aspects of the previously used term “minute of silence” toward the more appropriate term “minute of commemoration”, which encompasses a solemn act aimed at honoring the memory of the heroes of the Russian-Ukrainian war.

Keywords: preschool age, expert evaluation, preschooler identity, implementation of the minute of silence (commemoration), early age, minute of commemoration (MC), minute of silence (MS).

Вступ. Наш науковий інтерес до теми дослідження базується не лише на бажанні досліджувати вищезазначене явище, але й на законодавчих ініціативах та наказах МОН України, Департаменту освіти і науки виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації), Управління освіти Дніпровської районної в місті Києві державної адміністрації, акцент уваги яких спрямовано на обов'язковій реалізації ідеї щоранкової хвилини мовчання в закладах освіти всіх рівнів (наказ від 01.12.2025) [3, 4, 6, 7].

Враховуючи, що поставлена задача станом на четвертий рік повномасштабної війни у країні, в сучасному контексті немає чітко зазначених дослідницьких шляхів та дотепер залишається нерозробленою, значний науковий інтерес викликають певні стратегії та авторські підходи впровадження адміністрацією закладів дошкільної освіти (ЗДО) міста Києва та вихователями контексту імплементації хвилини мовчання, зважаючи на фактор війни, який суттєво обтяжує здійснення педагогічної діяльності. Так, ґрунтуючись на вищезазначене, виникла непереборна ідея дослідити стан імплементації хвилини мовчання (ХМ) із подальшою розробкою певних рекомендацій для вихователів ЗДО щодо психологічного супроводу дошкільників під час її організації.

Одночасно, як і в будь-якому дослідженні, бажано було б визначити чіткі дефініції, в межах яких здійснюється та чи та розвідка. В нашому випадку маємо справу із поняттям «хвилина мовчання» (ХМ), яке бере свій початок від періоду завершення другої світової війни та переважно майже восьмидесятирічного уживання під час колоніального

минулого та пригнічення української державності сусідньою державою рф (в минулому московією). Вважаємо за необхідне переорієнтувати сенс зазначеного поняття «хвилина мовчання», яке власне акцентує стан мовчання та деякою мірою може актуалізувати певну психологічну безпорадність, на більш підходящу, з нашої точки зору, дефініцію «хвилина вшанування», яка транслює чітку закладену стратегію-дію, спрямовану на вшанування пам'яті захисників України, її Державності та української Нації. Таким чином, у подальшому описі експертних результатів пропонуємо вживати дефініцію «хвилина вшанування» (ХВ).

Методи та методики дослідження. Задля вивчення експертних думок нами було застосовано авторську анкету, складену з двох частин: перша включала дослідження стану імплементації хвилини вшанування у ЗДО міста Києва, інша була пов'язана з вивченням дієвих технік імплементації.

У загальному описовому еквіваленті, можна зазначити, що перша частина була спрямована на вивчення поведінкових особливостей і емоційних реакцій дошкільників під час проведення хвилини вшанування (ХВ), наявності утруднень не лише під час організації, але й повернення вихованців ЗДО до навчальної та/або ігрової діяльності; друга ж спрямована як на дослідження ефективної, на думку фахівців, форми проведення хвилини вшанування серед дошкільників 3–4 та 5–6 років, так і на виявлення наявності «своєрідних ритуалів» на початку, наприкінці та повернення до навчальної та/або ігрової діяльності. Доречним буде зазначити, що експертні результати, отримані в другій частині застосованої анкети, будуть представлені

у тексті наступної статті, присвяченій опису результатів ефективного формату запровадження хвилини вшанування у ЗДО та оптимальним психологічним рекомендаціям супроводу процесу імплементації.

Загальною метою нашого дослідження стало детальне вивчення особливостей імплементації хвилини мовчання (вшанування) (ХВ) у закладах дошкільної освіти та педагогічних підходів її впровадження серед дошкільників.

Отже, експертна оцінка особливостей імплементації хвилини вшанування здійснювалася на базі таких закладів дошкільної освіти Дніпровського району міста Києва: ЗДО №554, ЗДО №655, ЗДО №501, ЗДО №319, ЗДО №412 та ЗДО №381. Вибірка складала 39 вихователів різних груп ЗДО та інших педагогічних працівників. Так, у дослідженні взяли участь такі експерти: 21 вихователь старших та середніх груп (працює з дітьми 4–5 років; 5–6 р.), 10 вихователів молодших та ясельних груп (робота з дітьми 1,5–3 років; 3–4 р.), 3 вихователі різновікової групи (3–5 р.) та п'ять інших фахівців, таких як інструктор із фізкультури, музичний керівник, керівник гуртка тощо.

Результати експертної оцінки. В описі результатів варто зазначити, що розроблена та імплементована анкета складалася з 21 питання, яке було спрямовано на вивчення: суб'єктивної оцінки запровадження ХВ у ЗДО; труднощів із якими безпосередньо стикаються педагоги під час; особливостей поведінкових реакцій і емоційного стану дітей; складнощів повернення дітей до навчальної та/або ігрової діяльності; впливу віку дошкільників на розуміння сенсу проведення хвилини вшанування, здатності її витримувати; «своєрідної ритуалізації» оголошення, завершення хвилини та повернення дітей до навчальної та/або ігрової діяльності.

Опис результатів імплементації хвилини вшанування у ЗДО м.Києва. Згідно отриманих експертних результатів 43,6% вихователям вдається на 100% імплементувати хвилину вшанування серед дошкільників, 17,9% – на 90–95%, 12,8% – на 80–85%, 10,3% – на 70%, 7,7% – на 50%, по 2,6% – на 60%, 20% та 0%. Так, відповідно суб'єктивних оцінок, зага-

лом 66% фахівців переважно вдається впровадити ХВ (хвилину вшанування). В результаті інтерпретації на початку, було помічено суб'єктивну схильність надання вихователями соціально бажаних відповідей щодо своєї здатності впровадження хвилини вшанування, але в подальшому зазначалися об'єктивні труднощі, з якими стикаються фахівці, до прикладу: складність пояснення дітям змісту та сенсу проведення хвилини вшанування (за цієї умови обирається варіант організації тиші без додаткових вербальних прояснень), утруднення повернення дітей до ігрової та/або навчальної діяльності, складність психологічно витримати хвилину вшанування дошкільниками.

Труднощі з якими стикаються фахівці під час хвилини вшанування. На противагу вищезазначеному, 44% вихователів у подальших відповідях на питання анкети описували труднощі, пов'язані із віковими психологічними особливостями дітей: «Діти не зовсім розуміють для чого це потрібно, вони ще зовсім цього не усвідомлюють і дітям в цьому випадку це не потрібно!», «Діти не розуміють на належному рівні цього дійства, хочуть спілкуватися, гратися», «Деякі діти гіперактивні. Їм все дається важко. Вони постійно в русі», «Нестійкість психічних процесів, несформованість довільності», «Дітям раннього віку притаманна емоційна нестабільність й підвищена чутливість, тому пояснити символічний зміст події досить непросто», «В силу дошкільного віку діти не витримують стояти без діла, по іншому я це назвати не можу», «Молодші діти важче перемикаються на активну діяльність після тиші», «Відволікаються, іноді розмовляють». Таким чином, як бачимо, для незрілих у психологічному сенсі дошкільників (від 1 до 4 років) та дітей із особливими освітніми потребами (ООП) вкрай важко не лише зрозуміти сенс дійства, що проводиться, але й неможливо психологічно витримати в силу свого раннього віку та несформованої регуляторної функції психіки, що опосередковано особливостями розвитку психіки дошкільника [5, 8].

З цієї групи виокремлюються 18% педагогів, які описують зовнішні труднощі в організації дітей під час хвилини вшанування:

«Немає опалення, в садочку холодно, діти постійно на стресі через повітряні тривоги», «Залежить від настрою дітей, від світла, від попередньої ночі. Діти мають свій темп», «Інколи потрібен додатковий час для того, щоб повернути групу до ритму занять» і «Викликає стрес у дітей».

Із загальної вибірки виділяється група в 10% педагогів, які вважають узагалі недоцільним проведення хвилини вшанування у ЗДО та описують це так: «Чесно, важко відповісти бо дітям в такому віці це непотрібно і не лише в групі від 3–4 років. Я вважаю, що це вже для дітей більш старшого віку», «Не проводити хвилину мовчання у ЗДО зовсім, це недоречно!», «Не бачу сенсу взагалі втілювати хвилину мовчання у ДНЗ». Отже, незначна кількість педагогів вказує на недоречність впровадження ХВ у дитячому колективі, враховуючи психологічні особливості дітей раннього, молодшого віку та педагогічну недоцільність ритуалу пам'яті серед зазначеної групи дошкільників.

Особливості поведінкових реакцій і емоційного стану дітей під час проведення хвилини вшанування. Трохи більше ніж половина вибірки (56%) відзначає повагу, розуміння та умовне свідоме ставлення серед поведінкових реакцій дошкільників під час впровадження хвилини вшанування: «Діти відносяться з повагою до хвилини мовчання», «Діти 5–6 років більш чітко розуміють що це таке» та «Діти свідомо вшановують пам'ять загиблих». У подальшому аналізі експертних відповідей стане зрозумілим, що побідний опис позитивних поведінкових аспектів стосуватиметься переважно старших дошкільників, які входять у запроваджений процес імплементації ХВ більш зрілими з психологічної точки зору.

Майже половина вибірки (49% педагогів) акцентувала увагу на прояві переважно спокою та зосередженості, серйозності, задумливості під час імплементації: «Практично всі дітки спокійні та зосереджені», «Ні, діти не виражають особливі емоції», «Діти стають більш серйозними», «Діти перебувають у спокійному стані, зосереджено слухають метроном і дотримуються тиші», «Зосереджені, деякі кладуть ручку на груди», «Стають

стриманішими», «Організовані», «Діти заспокоюються, задумуються. Стають більш спокійними і врівноваженими».

Що стосується змін емоційного стану дітей, то 23% вихователів помітили сум, прояви тривожності, навіть плач серед дошкільників: «Стають серйозні, похмурі», «Діти розуміють, відчувають сум», «Схвильовані, деякі можуть заплакати», «Відчувають сум, вдячність, причетність до єдиної великої родини, єдність у дитячому колективі», «Тривожність...», «Діти не посміхаються, засмучені, серйозні», «Можуть розплакатись». Подекуди діти проявляють рухову та вербальну активність, розгубленість, реагують емоційно, настрої дітей змінюється, поведінка під час хвилини мовчання залежить від настрою: «Рухова та вербальна активність, розгубленість», «Важко гіперактивним дітям», «Відволікаються, іноді розмовляють», «... починають емоційно голосно говорити», «Це викликає купу емоцій. Буває що і негативних», «Поведінкова реакція у дітей залежить від їх настрою, емоційного стану», «Змінюється настрої дітей», «Розгубленість і нерозуміння такого впровадження в очах дітей».

Окремо 13% фахівців помітили наявність у дітей, родичі яких служать у війську або загинули через війну, прояву більшою мірою серйозності, розуміння сенсу хвилини вшанування, таких емоційних станів: задумливості, суму, поваги: «Ті діти, у яких родичі служать, ставляться дуже серйозно, інші сприймають, як ритуал», «Є діти у яких загинув тато!! Діти сумують», «...Деякі дуже сильно, з повагою стоять на хвилині. Та виконують гімн. І як потім я з'ясувала, це діти, у яких рідні служать у війську», «Вони зразу всі підіймаються, праву руку кладуть в області серця, на лицях деяких відчувається співпереживання, так як їх батьки зараз захищають нашу Державу», «Так. Зміни в емоційному стані. У деяких дітей виникає легка задумливість, особливо у тих, чий родичі служать». Таким чином, як бачимо, дошкільники, рідні яких служать у війську та/або втратили близьких через війну, транслують вищий рівень розуміння сенсу хвилини вшанування, проявляють задумливість під час впровадження, демонструють повагу та ініціативу у дотриманні

(зі спостереження, діти старших груп самі стають у коло, виконують дії, без додаткових пояснень чи акценту на дотриманні) [1].

Так, у порівнянні з більш зрілими у психологічному сенсі дітьми, тими, хто має емпіричний досвід переживання втрати члена родини, дошкільникам раннього, молодшого та середнього дошкільного віку складно зрозуміти сенс хвилини вшанування та витримувати її, що ще раз підтверджує вікові психологічні особливості [5, 8].

В свою чергу не можемо не долучитися до цілковито виважених думок фахівців, які зазначають, що: «До впровадження хвилини мовчання потрібно підходити делікатно та професійно», «Так, чим менші діти, тим складніше витримати тишу, а також складно, якщо є в групі діти з ООП (особливими освітніми потребами)», «Діти різного віку по різному сприймають впровадження хвилини мовчання».

Вплив віку на розуміння сенсу проведення хвилини вшанування. Так, вихователі, які працюють із більш зрілими у психологічному сенсі дітьми (вихованці середніх та старших груп) зазначають, що діти сприймають хвилину вшанування як ритуал і автоматично виконують відповідні дії: «Вони зразу всі підіймаються, праву руку кладуть в області серця, на лицьох деяких відчувається співпереживання, так як їхні батьки зараз захищають нашу Державу», «Зосереджені, деякі кладуть ручку на груди», «Повідомляю, що зараз хвилинка мовлення і всі встають, руку кладуть на груди», «Вони знову йдуть гратися або займаються своїми справами. Це для них умовний рефлекс. Бо так треба. Діти дуже швидко переключаються»; або ж виявляють розуміння сенсу хвилини вшанування («Діти свідомо вшановують пам'ять загиблих», «Відносяться з повагою до хвилини мовчання», «Відчувається їхнє розуміння і бажання взяти участь», «Діти розуміють, відчувають сум», «Розуміють, чому має бути хвилинка мовчання», «Відчувають сум, вдячність, причетність до єдиної великої родини, єдність у дитячому колективі», «Відчувається по їх поведінці, що вони роблять це з розумінням і повагою, наші діти вже добре відчувають, що таке війна!!!», «Діти цієї вікової категорії більш чітко розуміють що таке хвилинка мовчання»,

«Діти сприймають хвилину мовчання з повагою», «Діти сприйняли позитивно, наслідують дорослих із задоволенням», «Їм подобається, а багато з них із розумінням ставляться до цієї традиції», «Одні дотримуються тиші, розуміють, а іншим важко»).

Окрім того, старшим дошкільникам (5–6 років) легше витримувати хвилину вшанування та саме вони виявляють вищий рівень розуміння її сенсу, транслюють своєю поведінкою повагу під час хвилини вшанування, у порівнянні із дітьми раннього та молодшого віку (1,5–4 роки).

У порівнянні з цим, вихователі, які переважно працюють із дітьми раннього та молодшого дошкільного віку (1.5–4 роки) наголошують на: складнощах у розумінні дітьми сенсу хвилини вшанування та її витримки, відволіканні дітей: «У мене різновікова група. Для деяких найменших дітей це «не серйозно»», «Відволікаються, хочуть гратись далі», «Не можна заставляти силою дітей у такому віці, буде тільки негативна дія на несформовану психіку дитини», «Діти раннього дошкільного віку потребують коротшого інтервалу, дотримання абсолютної тиші – нереальне», «Діти не зовсім розуміють для чого це потрібно, вони ще зовсім цього не усвідомлюють. І дітям в цьому випадку це не потрібно!», «Нестійкість психічних процесів, несформованість довільності», «Діти не розуміють на належному рівні цього дійства, хочуть спілкуватися, гратися», «Чим менші діти, тим складніше витримати тишу, а також складно, якщо є в групі діти з ООП (особливими освітніми потребами)», «Складно пояснити зміст дійства. Просто організувати тишу – легше», «Важко дошкільнят зібрати, поставити і заставити стояти мовчки, вони не сприймають це як виховний процес».

Через вищеописані суттєві складності у імплементації хвилини вшанування серед зазначених груп дошкільників, переважна більшість вихователів обирають проведення хвилини вшанування без додаткових пояснень, намагаючись організувати дітей аби вони посиділи в тиші, що теж спричиняє певні труднощі, оскільки діти відволікаються та виявляють бажання повернутися до ігрової діяльності або ж спілкування.

Як бачимо, дітям раннього, молодшого та середнього дошкільного віку у порівнянні з більш зрілими в психологічному сенсі старшими дошкільниками складно зрозуміти сенс хвилини вшанування та витримувати її, що ще раз наголошує на необхідності врахування вікових психологічних особливостей дітей дошкільного віку під час імплементації подібного роду заходів, які безперечно мають сакральний характер [5, 8].

Враховуючи вищезазначене, долучаємося до думки тієї вибірки педагогів (49%), які наголошують на важливості пояснення сенсу хвилини вшанування демонстрацією дорослим невербальної підтримки дітям («Якщо вихователь вірно і зрозуміло доніс до дітей сенс, то діти з розумінням ставляться. І це дуже зворушливо») та «зразку поведінки» під час хвилини вшанування («Діти наслідують дорослих, навіть міміку передають. Все ок!»). Із результатів спостереження, діти орієнтуються на погляд вихователя, наче намагаються переконатися чи правильно себе поведуть, або ж коли засмучені, очікують невербального схвалення; інколи фахівці можуть дивитися на дітей і кивати головою, іноді використовувати вказівний палець, щоб звернути увагу; діти більш зосереджені, проявляють серйозність та задумливість, коли вихователь щодня перед хвилиною вшанування пояснює важливість моменту.

Три тенденції оголошення дітям хвилини вшанування. У подальшому наш науковий інтерес було присвячено проясненню як саме відбувається оголошення вихователями хвилини вшанування та повернення дітей до навчальної та/або ігрової діяльності після її завершення.

Так, нами було помічено три тенденції оголошення дітям хвилини вшанування: перша – своєчасне попередження дітей про хвилину вшанування з метою психологічної підготовки та надання інструкцій до дій, додаткове пояснення сенсу проведення: «Діти, у вас є хвилинка, щоб закінчити свої справи! Я вас чекаю. У нас хвилинка мовчання. Прошу підійти до мене. Діти підходять. Я кажу. Ставайте на край килима. Налаштовуйтеся. Деяких дітей приводжу за руки і ставлю поруч із собою», «Діти, будь ласка, прошу звернути

увагу на мене. Ми скоро почуємо спеціальний сигнал та проведемо хвилину в тиші. Дивіться на дорослих та робіть так само», «Дітям пояснюю, що зараз буде «тиха хвилинка», що у цей час люди мовчать, щоб вшанувати наших захисників, які роблять добро»; друга – уникнення попередження, збирання дітей для проведення ХВ (лише деякі педагоги додають вступне слово з поясненням її сенсу, переважна більшість – лише оголошують про початок): «Зараз ми на хвилину заспокоїмося, щоб згадати і вшанувати пам'ять про наших захисників, важливих для нашої країни людей», «Зараз такий особливий момент, коли ми дякуємо захисникам і вшануємо пам'ять наших героїв», «Малята, зараз ми станемо в кружечок, покладемо ручку на серце й послухаємо його», «Дітки, ми зараз вшануємо пам'ять загиблих у цій війні, зараз хвилинка мовчання», «Діти давайте вшануємо пам'ять наших героїв...», «Дітки сідайте і посадьте тихенько, зараз буде хвилинка мовчання», «Підійдіть до мене, зараз розпочнеться хвилинка мовчання», «Запрошую дітей присісти до круглого столу де стоїть свічка», «Діти, увага! Приготувались до хвилини мовчання», «Вшануємо наших загиблих захисників», «Відаємо честь воїнам», «Підійдіть, будь ласка, до мене», «Діти, хвилинка мовчання», «9 ранку, хвилинка мовчання», «Діти, увага...», «Заставляємо встати і слухати, що є недоречним і неприпустимим».

Третя тенденція: діти чують спеціальний сигнал про початок хвилини вшанування (за допомогою гучномовця або звуку на телефоні, будильника): «Я не оголошую, у нас в садочку гучномовець оголошує «Хвилинка мовчання!»». Діти ставлять руку на серце і стоять 20-30 секунд», «Коли включається мікрофон діти самі становляться на хвилину мовчання», «Включаю телефон, діти вже розуміють все», «Подається спеціальний сигнал» і наостанок «Діти чують годинник».

Враховуючи вищезазначені тенденції оголошення ХВ, лише 10% педагогів дотримуються першої стратегії, яка передбачає завчасне повідомлення дітей про її проведення, що забезпечує можливість психологічної підготовки, надання чітких інструкцій та додаткового пояснення сенсу; 69% фахівців – другої та 21% – третьої. Назагал, лише чверть педагогів

гів попередньо пояснює сенс проведення хвилини вшанування безпосередньо на початку запровадження. Найбільш вдалою, з нашої точки зору, можна вважати першу тенденцію, що дозволяє дітям не лише завершити інші розпочаті справи, але й психоемоційно підготуватися до моменту вшанування, що може сприяти налаштуванню на умовну передбачуваність процесу та його послідовність.

Опис «своєрідної ритуалізації» початку, завершення та повернення дітей до ігрової та/або навчальної діяльності. Як зазначено вище, експертна анкета охоплювала питання, які розкривають побудову фахівцями «своєрідної ритуалізації» початку й завершення хвилини вшанування, ритуалу повернення до ігрової та/або навчальної діяльності, оскільки зі спостереження було виявлено, що дітям як на початку ХВ, так і наприкінці, наче не вистачає додаткового стимулу або певного імпульсу.

Встановлено, що половина фахівців (51%) впроваджує «своєрідний ритуал» перед початком хвилини вшанування, до прикладу, «ритуал вдячності»: «Пояснюю дітям сенс хвилини мовчання, запрошую сісти в коло, закрити очі, покласти руку на серце і подумати про наших захисників», «Заздалегідь говорю про те, як ми вдячні кожному і кожній, хто захищає наше звичайне життя», «Сідаємо в коло і подумки дякуємо загиблим воїнам», «Включаю пісню «Ой, у лузі червона калина» (діти її дуже люблять)».

Подекуди вихователі включають звуковий сигнал, використовують годинник для наочності або оголошують про початок хвилини вшанування, відразу виконують дію, до прикладу: «Достатньо сигналу і діти вже знають, що хвилина мовчання», «Вмикаємо звуковий сигнал», «Ставимо великий годинник і діткам подобається рух секундної стрілки», «Включаємо загальну хвилину мовчання», «Діти увага! Зараз хвилина мовчання», «Стаємо в коло і слухаємо відлік», «Включаємо аудіозапис», «Діти стають один біля одного в шеренгу, прикладають руку до серця». Отже, 30% педагогів попередньо пояснюють дітям про важливість хвилини вшанування або створюють «ритуал вдячності» загиблим захисникам та захисницям, як і долучають співи патріотичних пісень по завершенні.

Як відомо, застосування «своєрідних ритуалів» або психологічних вправ [2], може тією чи тією мірою стабілізувати психічну активність дітей. До прикладу, за умови пояснення важливості моменту вихователем, на кшталт: «Дітки, сьогодні ми з вами, як і кожного ранку зробимо маленьку паузу і вшануємо пам'ять наших загиблих воїнів. Наші герої до останньої хвилини свого життя боролися за наше мирне щасливе дитинство! За нашу рідну маленьку Україну!», діти проявляли зосередженість, серйозність, задумливість, інколи самотійно клали руки на серце, деякі – заплющували очі, що майже не спостерігалось, коли вихователь оголошував початок ХВ без додаткових пояснень.

Стосовно впровадження «своєрідного ритуалу» завершення хвилини вшанування, то лише 39% педагогів надали ствердні відповіді. Окрім того, було виявлено застосування фахівцями двох видів ритуалів на завершення ХВ: застосування патріотичного гасла, пісень (40%) та висловлення подяки, стабілізація емоційного стану дошкільників (60%).

Трохи менше ніж половина від загальної вибірки у 39% вихователів використовує патріотичне гасло на завершення хвилини вшанування, або прослуховують українські пісні, відповідно до бажання дітей: «Вихователь говорить: «Слава Україні». Діти відповідають: «Героям слава!», «Слухаємо українську пісню за вибором дітей», «Вшановуємо!! Пригадуємо».

Зі спостереження помічено, що внаслідок виконання такого ритуалу відразу після завершення ХВ, як: використання вихователем гасла «Слава Україні!» та відповідної реакції дітей «Героям Слава!» чи виконання дітьми гімну України (замість прослуховування через аудіозапис), у дітей піднімався настрій, вони починали проявляти активність і ставали більш уважнішими.

Трохи більше ніж половина від зазначеної вище вибірки у 39% педагогів висловлюють слова вдячності, обійми та певним чином стабілізують дошкільників, до прикладу, проводять по завершенні спокійне заняття, пригадують щось приємне, проводять бесіду: «Діти обіймають один одного», «Дякуємо всім!», «Невеликий стан спокою», «Після хви-

лини мовчання ще раз запитати, що ми робили і чому», «Згадуємо щось приємне», «Зосередження уваги» та «Слова вдячності».

Окрім того, застосування педагогами стабілізаційних дихальних вправ, вправ на зниження м'язової напруги [2], рухових ігор, вправи «Компліменти» (або ранкове коло) як ритуалу повернення до ігрової (або навчальної) діяльності після ХВ сприяє увазі дітей, емоційному розвантаженню, підняттю настрою, врівноваженості, активності та актуалізації пізнавального інтересу.

Стосовно повернення дітей до навчальної або ігрової діяльності після завершення хвилини мовчання, 18% вихователів висловлюють слова вдячності дітям та захисникам після завершення хвилини вшанування, деякі у поєднанні з проголошенням планів на день, проведенням короткої бесіди, заохоченням до продовження ігор, в які грали діти до початку ХВ: «Похвалити дітей за вшанування пам'яті. Що треба поважати, допомагати воїнам які захищають нас, нашу країну; що все буде добре, ми під надійним захистом нашої армії. Скоро буде перемога. Розповідаю про плани на сьогоднішній день», «Дякуємо нашим військовим за те, що ми можемо продовжувати грати, співати, займатися», «Хвалю дітей, кажу, що вони українці, сміливі, розумні, сильні, супер герої», «Дякую діткам, спокійно переходимо до інших тем», «Дякуємо. Продовжуйте, будь ласка свої ігри». Зазначений вище підхід можна умовно вважати «своєрідним ритуалом» початку ігрової (або навчальної) діяльності.

Крім того, 54 % педагогів впроваджують додаткові ритуали повернення дітей до навчальної та/або ігрової діяльності, як: фізкультурхвилинка, обійми, проведення бесіди, прослуховування української пісні, кілька секунд тиші, спокійну гру на килимі, побажання гарного дня, посмішки один одному, звертання: «Слава Україні!», використання «ранкового кола», здійснення вільної ігрової діяльності: «Зазвичай, після хвилини мовчання, діти поступово повертаються до діяльності. Спочатку кілька секунд сидимо тихо, діти відкривають очі та включаються у заняття чи гру», «Після ХМ обіймаємося з дітьми, слухаємо пісню і через 1-2 хвилини розпочи-

наємо запланований вид діяльності», «Після закінчення вихователі кілька хвилин проводять спокійну гру на килимах або бесіди», «Кажу дітям, що ми вшанували пам'ять героїв, а тепер будемо займатись іншими справами», «Вітання, бажання гарного дня, посмішка один одному і обійми», «Звертаємося до всіх: «Слава Україні!», «Через деякий час запросити до заняття», «Більш спокійними заняттями та іграми», «Зазвичай проводимо ранкове коло», «А зараз ми повертаємося до ігор», «Не одразу, а після відпочинку», «Фізкультурхвилинка».

Інша половина загальної вибірки (46% педагогів) відразу повертає дітей до виконання навчальної та/або ігрової діяльності з використанням короткого вступного слова в переважній більшості, або без нього: «У нас в 9.00 розпочинаються заняття, то в залежності від того чим ми займалися перед хвилиною мовчання, якщо не встигли прибрати іграшки, то наводимо лад в приміщенні і розпочинаємо заняття», «Дітей підгрупами забирають педагоги в свої кабінети! У нас садочок з вадами зору», «Кажу що хвилинка мовчання закінчилась і можна йти гратись», «Послухали сердечка і, – мершій до гри!», «Дітки, повертаємося до своїх справ», «Запрошуємо діток на заняття», «Дітки тепер ідіть гратись», «Діти звикли».

Таким чином, «своєрідна ритуалізація» у вищенаведеному сенсі допомагає дошкільникам тією чи тією мірою немов би то зорієнтуватися у процесі імплементації хвилини вшанування, осягнути передбачуваність виховного процесу, створює умовне відчуття стабільності, певним чином підтримує емоційну рівновагу та пізнавальну активність під час подальших занять, сприяє емоційній саморегуляції і дозволяє деякою мірою, власне притаманною віковим психологічним особливостям дошкільника, усвідомити значення хвилини вшанування, полегшуючи переключення уваги та створюючи плавний перехід до зміни активності.

Висновки. По-перше, наголошено на переорієнтації сенсових аспектів попередньо вживаної із колоніального минулого Української державності назви «хвилинка мовчання» на більш дотичну назву «хвилинка вшанування»,

яка включає в себе сакральну та інтимну дію, спрямовану на вшанування пам'яті Героїв російсько-української війни.

По-друге констатовано, майже половина вибірки фахівців має труднощі впровадження хвилини вшанування у дитячих колективах.

Наголошено, дітям раннього, молодшого та середнього дошкільного віку у порівнянні з більш зрілими в психологічному сенсі старшими дошкільниками, складно зрозуміти сенс хвилини вшанування та витримати її, що ще раз робить наголос на врахуванні вікових психологічних особливостей дітей під час імплементації подібного роду заходів, які беззаперечно мають сакральний характер.

Виявлено, дошкільники, рідні яких служать у війську та/або ті, хто має досвід переживання втрати члена родини, в порівнянні з дітьми раннього, молодшого та середнього віку транслюють вищий рівень розуміння сенсу хвилини вшанування, виявляють такі емоційні стани, як: задумливість, сум, повагу та ініціативу дотримання ХВ. Зміна емоційного стану під час хвилини вшанування може коливатися від суму, прояву тривожності, плачу, рухової і вербальної активності, розгубленості до прояву спокою, зосередженості, серйозності, задумливості, поваги та залежить не лише від зовнішніх умов впливу на психіку дошкільника, психологічного стану вихователя, вікових особливостей дитини, але й власне перебігу процесу імплементації хвилини вшанування.

Встановлено три тенденції оголошення хвилини вшанування: перша виражається

у своєчасному попередженню дітей із метою психологічної підготовки, наданні інструкцій до дій, додатковому поясненню сенсу; друга передбачає уникнення попередження, збирання дітей для проведення; третя зорієнтована на допомогу зовнішнього стимулу (спеціального сигналу про початок (гучномовець, звук на телефоні, будильник). Найбільш оптимальною є перша стратегія, яка надає можливість як психологічно підготуватися, так і певним чином сприйняти вербальну інформацію від фахівця, що налаштовує на важливості розуміння сенсу хвилини вшанування, на противагу автоматичному, заангажованому дійству, адже як відомо, будь-яка автоматично виконана дія не призводить до щирого розуміння процесу із нею пов'язаного, нівелює сенс та сакральне значення події, закодованої у символізації хвилини вшанування.

Виявлено, лише третина вихователів впроваджує у навчально-виховний процес «своєрідні ритуали», що сприяє допомозі дітям психологічно адаптуватися до впровадження ХВ, зниженню тривожності, емоційної напруги, відчуттю психологічної безпеки, оптимальному поверненню до звичної діяльності та нормалізації психоемоційного стану.

Перспективою подальших наукових досліджень є розкриття ефективного формату запровадження хвилини вшанування у закладах дошкільної освіти та оформлення оптимальних психологічних рекомендацій вихователям щодо психологічного супроводу імплементації хвилини вшанування.

Список використаних джерел

1. Косова А.В., Краєва О. А. Експертна оцінка психологічних особливостей соціальної, особистісної, діяльнісної ідентичності дошкільників. Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том 14: Методологія і теорія психології. Київ-Ніжин. 2020. №4. С.184–198.
2. Косова А.В., Краєва О.А. Психологічна підтримка життєстійкості вихователів під час війни: практ. посіб. (електронний варіант), Київ, 2025. 231с.
3. Наказ Департаменту освіти і науки виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) від 24.11.2025 №063-7273
4. Наказ Управління освіти Дніпровської районної в місті Києві державної адміністрації від 02.12.2025 №103/44-3715
5. Павелків Р.В., Цигипало О.П. Дитяча психологія: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2008. 432 с.
6. Про загальнонаціональну хвилину мовчання: Лист Міністерства освіти і науки України від 22.08.2025 р. № 1/17500-25.
7. Про загальнонаціональну хвилину мовчання за загиблими внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України: Указ Президента України від 16.03.2022 р. № 143/2022.

8. Сергієнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасека О.В.. Вікова психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 376 с.

References

1. Kosova, A. V., Kraieva, O. A. (2020). Ekspertna otsinka psykholohichnykh osoblyvostei sotsialnoi, osobystisnoi, diialnisnoi identychnosti doshkilnykiv. Aktualni problemy psykholohii. [Expert assessment of psychological features of social, personal, and activity-related identity of preschool children]. Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Tom 14: Metodolohiia i teoriia psykholohii. Kyiv-Nizhyn. №4. pp. 184–198. [in Ukrainian].
2. Kosova, A. V., Kraieva, O. A. (2025). Psykholohichna pidtrymka zhyttiistykosti vykhovateliv pid chas viiny. [Psychological support of educators' resilience during the war]. Prakt. posib. (elektronnyi variant). Kyiv. P. 231. [in Ukrainian].
3. Nakaz Departamentu osvity i nauky vykonavchoho orhanu Kyivskoi miskoi rady (Kyivskoi miskoi derzhavnoi administratsii). [Order of the Department of Education and Science of the Executive Body of Kyiv City Council (Kyiv City State Administration)]. vid 24.11.2025 №063-7273 [in Ukrainian].
4. Nakaz Upravlinnia osvity Dniprovskoi raionnoi v misti Kyievi derzhavnoi administratsii. [Order of the Department of Education of the Dnipro District in Kyiv City State Administration]. vid 02.12.2025 №103/44-3715 [in Ukrainian].
5. Pavelkiv, R.V., Tsyhypalo, O.P. (2008). Dytiacha psykholohiia. [Child Psychology]. Navch. posib. Kyiv: Akademydav. P. 432. [in Ukrainian].
6. Pro zahalnonatsionalnu khvylynu movchannia. [On the Nationwide Minute of Silence]. Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 22.08.2025 r. № 1/17500-25. [in Ukrainian].
7. Pro zahalnonatsionalnu khvylynu movchannia za zahyblymy vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy. [On the Nationwide Minute of Silence for those killed as a result of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine]. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 16.03.2022. № 143/2022. [in Ukrainian].
8. Serhienkova, O. P., Stoliarchuk, O. A., Kokhanova, O. P., Pasiaka, O. V. (2018). Vikova psykholohiia. [Age Psychology]. Navch. posib. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. P. 376 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 03.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.05.2026